

Pavel Vašák

PIVO, HOSPODY A MÁCHOVSKÝ KULT

Českou společnost můžeme až do roku 1918, do vzniku samostatného státu, označit jako neúplnou, jako neúplný systém. Jestliže v první polovině 19. století byl národ rekonstituován z hlediska jazykového, literárního, kulturního, snad i mravního, nikoliv však ještě ekonomického, pak v druhé polovině 19. století jednoznačně dominuje vědomí národní neúplnosti. K úplnosti chyběla funkce politická, tj. relativně samostatné rozhodování o sobě, které nakonec vyústilo v roce 1918 ve vytvoření nové státnosti, postupně na základě národa česko-slovenského až československého. Jestliže v první polovině 19. století ojedinělí vlastenečtí šílenci a blázni si jako emancipující se JÁ kladli otázku „kdo vlastně jsme, jací jsme a co chceme“, pak v druhé polovině 19. století se z rozmytý množiny JÁ formuje MY, které si složitě hledá program. Trojice JÁ – MY – PROGRAM dominuje v 19. století při rekonstituování českého národa a je svým způsobem obecným schématem i pro další období. Budeme se v dalších úvahách pohybovat právě v komunikačním schématu JÁ – MY – PROGRAM, kdy důležité jsou nejen jeho jednotlivé prvky, ale především přechodové fáze. Jak přejít od JÁ k MY, jak od MY k PROGRAMU, jak ho uskutečnit v existujících souvislostech? Jak pro PROGRAM získat další JÁ? Proto například J. K. Tyl v recenzi Máje píše „jinak i k bratřím mluvit musíme,“ i když „sestry“ nechává stranou.

Romantismus je nepochybně komunikace mezi JÁ a TY, v níž dominuje JÁ. Romantické JÁ přichází již oslabené po univerzalizmu

osvícenství, kdy se o JÁ přirozeně též uvažovalo, ovšem jako o prvku výlučném, utvořeném v duchu rozumu, jemuž se vše podřizovalo. Romantický věk je sice stále z hlediska psychologického, estetického, morálního a náboženského obdobím první osoby, stavem JÁ, ale již s možností být zdvojeno s TY, které spojeno s dalšími JÁ vytváří MY, jehož požadavky dávají společenskému a politickému prostoru – tedy i literárnímu, resp. obráceně – nové zabarvení, nový smysl a cíl.

Protože romantismus postavil do významového centra JÁ s možností komunikace s TY, resp. s MY, vzniká základní otázka, jak se takové spojení uskutečňuje. Jaké výrazové prostředky zvolit pro vyjádření a zveřejnění vlastního postoje a zároveň přesvědčení druhé strany komunikačního spojení, tedy onoho TY, resp. vznikajícího MY? Pro spojení JÁ a TY se hledá JAZYK. Tento jazyk má zároveň společenské souvislosti a prostředí, v němž působí. Romantismus je proto také hledání výrazových prostředků, jak porozumět sdělení, jehož autorem jsem JÁ.

Ve studii *Komunikace romantika a romantismu*¹ jsme se pokusili doložit, že se modelově setkáváme s dvojím jazykem: vnitřním jazykem systému, tj. v situaci komunikujícího individua, a zároveň s vnějším jazykem systému, když je sdělení přijímáno ve společnosti. Oba jazyky jsou samozřejmě ve vzájemném vztahu. Romantická komunikace má z hlediska vnitřního jazyka systému dvě základní formy: JÁ – JÁ a JÁ – TY, kdy v této individuální dominanci JÁ užívá někdy i jazyk šifer (srov. Mácha, Puškin, B. Constant aj.). Když se JÁ vůbec sdružuje s dalšími JÁ do celku MY, pak je to dáno vnějšími okolnostmi, resp. principem obecného nesouhlasu s NĚČÍM, než nějak programově. Většina hnutí zformovaných na základě nesouhlasu se proto okamžitě rozpadá, jakmile objekt nesouhlasu přestává existovat. Jenže jako součást náhodného MY se romantik stále cítí jako JÁ, neboť „vlastně jest každý člověk i uprostřed největšího davu osamělý, poněvadž vždy jen rozumí sobě, co mimo něho jest, jen jej k tomu vede, že sám sobě rozumí“ (Mácha). Jako nezbytnou cestu od ro-

¹ Srov. *Český romantismus v evropském kontextu*, Mlejnek, Pardubice-Praha 1993, s. 150–179.

mantického JÁ k reálnému společenskému MY lze proto chápat Tylovo zvolání „Jinák v život se dívati a jinák i k bratřím mluviti musíme, nežli hráti si jen líčeně se svou osobou a stýskati“ (J. K. Tyl, receenze Máje, Květy 3, 21. 7. 1836, s. 59²). Komunikační situace dokládá cílovou shodu Máchy a Tyla, nazíráme-li je jako prototypy zdánlivě odlišných postojů třicátých let minulého století.

Nerudovská generace převzala romantické individuální JÁ do své umělecké komunikace v době, kdy máchovský „dav“, v němž se JÁ ještě cítil osamělý, již nachází společný jazyk, začíná se domlouvat, hledá a formuje program. Nehledá jen PROGRAM, ale jaké JAK o jeho variantách mluvit a KDE. Je to stav, kde se novodobě zformoval český národ jako celek s fungujícím jazykem, kulturou a integračním českým vědomím, kdy je však neúplným systémem, neboť mu stále chybí národní a politická samostatnost.

Žádný systém nemůže existovat bez vnitřní komunikace. V úplném systému se opírá o běžně existující pojmy, situace, označení apod. V neúplném systému taková možnost není, a proto vzniká komunikace náhradní, zástupná, fungující prostřednictvím zástupného jazyka. Ten se musí nejprve zformovat, aby bylo možné prostřednictvím něčeho mluvit o něčem jiném. Zástupným jazykem se říká nahlas to, co nelze říci veřejně, aniž se to pozná. V české společnosti, jak jsme měli možnost v několika pracích doložit,³ se v průběhu 19. století zformoval pro vyjádření politických národních požadavků zástupný jazyk, opírající se o Máchovo dílo a jeho symbolizaci. Nebyl samozřejmě jediným zástupným jazykem (srov. například zástupný jazyk opírající se o kult Havlíčka, Němcové, Palackého, Jungmanna, ale též Rukopisů, husitského hnutí atd.), byl však nejvýraznější a je dosud jazykem fungujícím. Zástupný jazyk se vytváří na základě určitého díla (situace, autora apod.), o němž vzniká soubor pojmů, hodnocení a soudů, které jsou ve vzájemném vztahu, ale též soudy druhotné. Pokračuje-li takový proces dostatečně dlou-

² Srov. Literární pouť Karla Hynka Máchy, ed. Pavel Vašák, Odeon, Praha 1981, s. 48.

³ Srov. zejména Realita a symboly máchovské recepce, in: Prostor Máchova díla. Československý spisovatel, Praha 1986, s. 9-48; Pouť litoměřická, pouť česká, Kmen 2 (8), 1989, 18, 4. 5. 1989, s. 1-2.

ho, původní jádro se může stát východiskem pro označení čehokoliv. Z vnějšího pohledu nepolitické Máchovo dílo – tzv. „jen o lásce“ – se stalo ideálním východiskem pro vznik zástupného jazyka, pro máchovský kult, pro vznik společenského symbolu.

Počátky máchovského kultu můžeme sledovat již od Máchovy smrti v roce 1836, kdy se zřejmě propojila společenská potřeba vyjádřit veřejné politické požadavky s vnější apolitičností Máchova díla. Tabu spojené se zákazem vydávání Máchy po roce 1836 se spojuje s tabu společenským. Proto jakékoliv vyslovení autorova jména i četba jeho díla, nepřetržitě úsilí o jeho vydání, se stává projevem úsilí o společenskou změnu. Zástupný jazyk totiž vzniká postupně od několika významových jader, k nimž patří autorovo dílo, především *Máj*, nakonec i veškerá místa spojená s básníkovým životem a zejména smrtí. Být nesmrtelný vyžaduje smrt, a proto jsou v české společnosti zejména místa se smrtí spojená – úmrtní místa, hřbitovy, hroby apod. – tolik spojená se současností, s životem. Vznik „našeho geniálního českého národního básníka“, jak se postupně Máchovi říkalo, je provázen legendizací a symbolizací všech míst, s nimiž Mácha souvisel, kde žil, chodil a hlavně kde zůstal, kde je. Hrob v Litoměřicích se proto stal referenčním bodem, k němuž se vztahuje národní činnost. Již od počátku čtyřicátých let 19. století lze doložit, jak cesta ke hrobu onoho vznikajícího symbolu slouží jako posila v národním zápase, či jako rozloučení před následnou emigrací (např. u Friče aj.). Jdu-li na hřbitov k existujícímu či vznikajícímu národnímu symbolu, vyjadřuji tím vlastně zástupně stav vlastní společnosti. Cesta na hřbitov není sice můj chtěný život, ale je to moje životní realita teď. Je to zároveň JÁ cesta velmi bezpečná, protože jakákoliv panující moc se jen velmi složitě uplatní ve své výkonnosti. Je většinou bezmocná. Lze přirozeně rozlišovat cestu na hřbitov v okamžiku úmrtí od situace, když již jako JÁ navštěvuji hrob, stávající se symbolem.

Od čtyřicátých let minulého století lze sledovat, jak k Máchovu hrobu v Litoměřicích putují lidé známí i neznámí, vždy však tam hledající smysl svého lidského i národního rozhodnutí. V záznamech jejich cest se často připomíná Říp, mytická hora česká. Je to symbolické, ale zároveň protistátní i bezpečné, když jdu kolem Řípu za Máchou do Litoměřic. K hrobu nejprve putují jednotliví JÁ, aby se

vzrůstajícím národním vědomím se domlouvali ve shodně uvažující MY. JÁ resp. MY jdeme k Tobě, protože tím, byť zástupně, vyjadřujeme nesouhlas se situací. Často však nedoceňujeme fakt návratu od symbolu: schéma české cesty je jednoduché, neboť vede v první části od domu smutku na hřbitov, kde si uvědomíme, že onen smrtelný začíná být měřen jinými souvislostmi. JÁ se domnívám se symbolem, abych při návratu z posvátného místa hledal místo pro komunikaci s ostatními JÁ. Rok 1860 a zejména 1861, představující 50. výročí narození, resp. 25. výročí smrti, jsou pro takové schéma typické. Nejprve je tu v Litoměřicích důstojná cesta na hřbitov, kdy je po rekviem odhalen kenotaf, na nějž se vybíralo i v pražských pivnicích. Následuje návrat ze hřbitova do restaurantu Na Poště. Cestou tam i zpátky se zpívá Kde domov můj, Hej Slované, Slovan jsem, Šablenka i další vlastenecké písně. Po společném obědě Na poště se zase vlastenecky zpívá a pije pivo, stejně jako po večerním divadelním představení, kdy se MY sešli v sále U Červeného orla. Připíjelo se a volala sláva českému králi, české autonomii, právům koruny české, mladému básnictví našemu, našemu studentstvu, bratrům Jihoslovánům a Moravanům a dalším, ale také poslancům Palackému a Riegrovi, aby se o půlnoci jim do Vídně telegrafovalo z litoměřické pošty. Němečtí spoluobčané – jak sděluje referent Národních listů V. Hálek – zůstali pod okny restaurantu a odmítli se připojit k české vlastenecké pijatice.

Komunikační schéma JÁ – TY – MY – PROGRAM – SPOLEČNOST tak získává základní rozměr, snad i pojmenování. Když připíjím, tak na práva koruny české, každým dalším pitím jsou práva koruny české naléhavěji autentičtější, státoprávnější. Vytváří se tu obecný model: Česká zástupná cesta vede k hřbitovu, kdy se JÁ přes SYMBOL domluví s TY po cestě zpátky v hospodě při pivu, jak budeme vypadat jako MY.

Pavel Vašák
Pedagogická fakulta UK
Praha